

नेपाली सभ्यता र जातिवादतन्त्रको प्रवेश

डा. निर्मलकुमार विश्वकर्मा
nirmalkumarbk@gmail.com

लेखसार

हिन्दु धर्मद्वारा शूद्र र अछुत भनिएका नेपालका आफूलाई दलित भनि चिनाइएका समुदायको वास्तविक इतिहास, पहिचान र विकासबारे अभै पनि थुप्रै भ्रम र अन्यौलता कायमै देखिन्छन्। नेपालका हालका दलित समुदायलाई हिन्दु धर्म भित्रको शूद्र भनिएको छ र साथसाथै यो समुदाय खस आर्य नश्लको एउटा भाग पनि भनिन्छ। यो लेखले नेपालका दलित समुदायको मूल वंश हिन्दु धर्म संरचनाभित्र नरहेको र यो समुदायको आफ्नै इतिहास र पहिचान भएको पक्षमा प्रमाण पेश गर्दछ र वकालत पनि गर्दछ। यो समुदायको सभ्यता मूलप्रवाहको इतिहास लेखनले वेवास्ता गरेको देखिए पनि विभिन्न ऐतिहासिक प्रमाणहरूले के देखाउछन् भने यो समुदाय नेपालको अनादि बासी रहेको र लामो समयसम्म यहाँको राज्य सत्ता सञ्चालन गरेको समुदायको रूपमा पेश गरेको देखिन्छ। यो समुदाय नेपालमा तेह्रौँ सताब्दीदेखि विशेषगरेर पृथ्वीनारायण शाहको उदय भएपछि राज्य सत्ताको दमनमार्फत नेपालमा हिन्दु धर्म लादिएको र उनीहरूको दलनबाट यो एउटा उत्पीडित समुदायको रूपमा स्थापित गराइएको देखिन्छ।

शब्दकुञ्जी

हिन्दु धर्म, सभ्यता, जातिवाद, दलित, पहिचान

विषय प्रवेश

दक्षिण एसियाली समाजको विद्यमान वर्ण व्यवस्था, विभेदकारी जातीय संरचना, जातिवाद र यसले सृजना गरेका सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र राजनीतिक असमानता र अत्याचारका कारक तत्वहरूका बारेमा आज पनि बग्नेलती प्रश्नहरू रहेका छन्। नेपालको हिन्दु समाजमा रहेको जातिभेदको उत्पत्ति र विकासबारे अभै पनि थुप्रै भ्रम र अन्यौलता कायमै देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा हाल दलित भनिएका समुदायको पहिचानबारे पनि थुप्रै भ्रम र अन्यौलता कायमै देखिन्छ। विभिन्न लेखकहरूले यो समुदायलाई हिन्दु धर्मको शूद्र वर्ण भनेर चित्रित गरेको पाइन्छ। कतिपय हिन्दु धर्मका सुधारकहरू जस्तै भागवत (२०८१) ले उनीहरू हिन्दु धर्मका भएको तर छुवाछुत बेठिक मान्दछन्। उनीहरूका अनुसार यो धर्ममा जातपात र छुवाछुत छैन भन्ने तर्क गरेको पनि पाइन्छ। उनिहरूले मूलग्रन्थ वेदमा जातीय छुवाछुत नभएको बताउदै आएका छन्। उनीहरूले वेदकालपछि निर्माण भएका ग्रन्थहरू र त्यसमा पनि विशेषगरेर मनुस्मृतिका माध्यमबाट केही धार्मिक पाखण्डहरूले जातपात र छुवाछुत प्रथा आरम्भ गरेको र हिन्दु धर्मलाई विकृत पारेको मान्यता स्थापित गर्न खोजेको पनि देखिन्छ। तर

वास्तविकता हिन्दु समाजमा यो समुदायलाई शूद्र भनिएको र उनीहरूमाथि जातपात तथा छुवाछुतको व्यवहार गरेको प्रष्ट देखिन्छ। यो विगत ३५०० वर्षदेखि भारतबाट सुरु भएको हो भनिन्छ। के त्यति बेलैदेखि एकैपटक यस्तो व्यवस्था सबैतिर लादिएको थियो त ? नेपाललगायत बङ्गलादेश, भुटान, पकिस्तान, श्रीलङ्काजस्ता दक्षिण एसियाका देशहरूमा पनि गरिने विभेद त्यति बेलैदेखि सुरु भएको थियो त ? थियो भने कसरी र थिएन भने कसरी ती देशहरूमा सङ्क्रमण भएको थियो। के यी देशहरूमा विभेद भारतजस्तै जटिल छ त भन्ने एतिहासिकता नजानी जातीय मुक्तिको खाका निर्माण गर्न सकिँदैन।

यसका विपरीत हिन्दु धर्मका शङ्कराचार्यहरूले यो समुदाय हिन्दु धर्मको शुद्र नै रहेको, जातपात तथा जातीय विभेद जायज भएको र यो भगवान्ले सृष्टि गरेको भन्नेसम्मका कुतर्क गर्न भ्याएका छन्। उनीहरूबाटै पूर्वजन्ममा गरेको पापका कारण भगवान्ले अहिले सानो जात वा हाल दलित समुदायमा जन्म दिएको भनी आम मानिसमा जबरजस्त भ्रम रोपिएको पनि पाइन्छ। यतिसम्म कि शिक्षित भनिएका नेपालका दलित समुदायका व्यक्तिहरूले समेत यस्ता भ्रम स्वीकार गरिरहेका छन्। तर नेपालको पहाडी मूलका दलित समुदाय विश्वकर्मा, परियार, मिजार, बादी, गन्धर्व आदि जातिका बारेमा विभिन्न नेपाली इतिहासकारहरू योगी नरहरिनाथ (२०१३), राजाराम सुवेदी (२०५६), सत्य मोहन जोशी (२०२८) आदि र भारतीय इतिहासकार लखेडा (२०२२) र कटौच (२०२३) आदिका अनुसार यी जातीहरू हालको नेपालको कर्णाली प्रदेश र सुदूर पश्चिम क्षेत्र र भारतको कुमाउ, गडवाल क्षेत्रका अनादीवासी भएको र उनीहरूको आफ्नै भाषा भएको प्रमाण पेश गर्दछन्। यिनै माथि उल्लेखित विभिन्न तर्कलाई आधार मानेर यो लेखमा पहाडी दलित समुदाय नेपालको अनादीवासी रहेको,

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/८७

लामो समयसम्म हालको नेपालको पश्चिमी भागमा यहाँको राज्यसत्ता सञ्चालन गरेको समुदायका रूपमा छलफल गरिएको छ। उनीहरू आधुनिक इतिहासको विभिन्न काल खण्डमा हिन्दु धार्मिक उत्पीडनमा परेको तर्क गरिएको छ।

अध्ययन विधि

यो लेख अधिकांस रूपमा द्वितीयक स्रोत र तथ्याङ्कहरूमा आधारित रहेको छ। यसका लागि लेखकद्वारा हिन्दु धर्म ग्रन्थहरू वेद, ब्राह्मण ग्रन्थहरू, पुराणहरू, धर्मसूत्रहरू, माहाभारत, रामायण, स्मृतिग्रन्थ आदि थुप्रै धार्मिक ग्रन्थको विश्लेषण गरेर तिनीहरूमा भएको जातिवाद सम्बन्धित प्रावधानहरूको लेखाजोखा गरिएको छ। यसका साथै नेपालको इतिहास पनि अध्ययन गरेर त्यहाँ देखिएका प्रमाणहरू विश्लेषण गरिएको छ। यससँगै लेखकद्वारा आफ्नो विद्यावारिधी तथा अन्य अनुसन्धानका क्रममा कर्णाली प्रदेश र सुदूरपश्चिम प्रदेशका विभिन्न जिल्ला र गाउँको भ्रमण गर्दा त्यहाँका कोटहरूको अवलोकन, बुडापाका जानकारहरूसँग गरिएका अर्न्तवार्ता आदिलाई पनि अध्ययन विधिको रूपमा समावेश गरिएको छ।

हिन्दु धर्म ग्रन्थहरूको रचना

वेदलाई हिन्दु धर्मको मूलग्रन्थका रूपमा परिभाषित गर्दै आइएको छ। ऋग्वेद, अथर्ववेद, यजुर्वेद र सामवेदसहित वेद चार प्रकारका छन्। यी वेदले इसापूर्व १२०० देखि ८०० वर्षसम्मको समयवाधिको (आजभन्दा ३२०० वर्षदेखि २८०० वर्षसम्म) समाज व्यवस्थाको वर्णन गर्दछन्। जसमा चार वर्णको परि कल्पना गरीएको छ। हिन्दु धर्मका अनुयायीहरू यसलाई नै सुरुआती काल मान्दछन्। वर्ण व्यवस्थाको सुरुवात भने ऋग्वेदबाटै भएको कुरालाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन। अजमेरिय (२०१०) का अनुसार ऋग्वेदको

दशौं मण्डलमा ब्राह्मण, क्षेत्री, वैश्य र शूद्र वर्ण भनेर चार भागमा विभाजन गरेको छ। त्यहाँ बताइएअनुसार प्रजापतिको मुखबाट ब्राह्मण, हातबाट क्षेत्रीय, तिघ्राबाट वैश्य र पैतलाबाट शूद्र उत्पन्न भएका हुन्। यसबाटै चार वर्णको सामाजिक संरचना स्थापना भएको देखिन्छ।

लेखकद्वारा हिन्दु धर्मको ग्रन्थहरू विश्लेषण गर्दा के देखिन्छ भने ऋग्वेदको यही वर्णव्यवस्थाका आधारमा त्यसपछि रचना गरिएका हिन्दु धर्मका ग्रन्थहरूले जातिहरूको संरचना निर्माण गरेर शूद्र वर्णमाथि जातिवाद र छुवाछुत प्रथा लादिएको हो। त्यसपछिको कालखण्डको परिकल्पना गरेर ब्राह्मण ग्रन्थहरू, पुराणहरू, धर्मसूत्रहरू, माहाभारत, रामायण आदि थुप्रै हिन्दु धार्मिक ग्रन्थको रचना गरेर विधिविधान बनाउदै ल्याइए। यसबिचको समाजको परिकल्पना र ग्रन्थहरूको सारसङ्ग्रह गरेर इशापूर्व ७३ साल अर्थात् आजभन्दा २९ सय वर्षको बिचमा मनुस्मृतिको रचना गरियो। कौशिक (२०१०) का अनुसार हिन्दु धर्मका अनुयायीहरूले मनुस्मृतिलाई नै हिन्दु धर्मको अन्तिम ग्रन्थका रूपमा लिने गर्छन्। उनीहरूले मनुस्मृतिलाई नै हिन्दु धर्मको संविधानका रूपमा लिने गर्छन् र त्यसैका आधारमा पछि राज्यको नीतिनिर्माण गरेर लागु गरियो।

तर सत्य के हो भने यी सबै ग्रन्थहरू हालको भारतमै लेखिएको थियो र त्यही लागु गरिएको थियो। यी ग्रन्थहरूको नेपालसँग कुनै सम्बन्ध देखिँदैन। त्यस समयमा भारतमा ती ग्रन्थहरूका आधारमा सामाजिक संरचना निर्माण गरिए पनि नेपालको सामाजिक संरचना तथा सम्बन्धमा यसको कुनै सम्बन्ध रहेको देखिँदैन। नेपालको इतिहास विश्लेषण गर्दा के देखिन्छ भने त्यस बेला नेपालको पहाडी समाजिक संरचना यहाँको बौद्ध, मुन्धुम र मस्टो परम्पराअनुसार सञ्चालित थिए भने तराई क्षेत्रमा हिन्दु धर्म (त्यस बेलाको ब्राह्मण धर्म) ले केही प्रभाव पारेको चाहिँ थियो।

नेपालको प्रागैतिहासिक समाज

हिन्दु धर्म तथा वर्ण व्यवस्थाको विकासका बारेमा भारतमा एउटा इतिहास देखिन्छ। माथि वर्णन गरिएअनुसार यो इतिहास नेपालमा लागु हुँदैन। नेपालमा वर्ण व्यवस्था र जातिवादको वहस चल्दा भारतमा लेखिएका वेद, पुराण, मनुस्मृतिको चर्चा गरिए पनि ती ग्रन्थहरू नेपालका थिएनन्। नेपाली समाजको जग तिनै ग्रन्थहरूले परिकल्पना गरेअनुसार निर्माण भएको थिएन। यी प्रश्नहरूको उत्तर नखोजि नेपाली सभ्यता र जातिवादलाई बुझ्न सकिँदैन। तर नेपालको प्राचीन तथा प्रागैतिहासिक सामाजिक संरचनाहरूको अध्ययन गर्दा हिन्दु धर्म र यसका ग्रन्थहरूसँग कुनै सरोकार रहेको देखिँदैन।

नेपाली समाजको प्रागैतिहासिककाल तथा नेपाली सभ्यताको विकासबारे अझै धेरै खोज गर्नुपर्ने देखिन्छ। हालसम्म उपलब्ध खोजहरू पनि अप्राप्त र कतिपय अवस्थामा पक्षधरता र विभेदपूर्ण देखिन्छन्। नेपाली सभ्यताको उद्भव र विकासको विश्लेषण गर्दा तराईक्षेत्रको सभ्यताको एउटा स्वरूप पाउन सकिन्छ। त्यहाँ कपिलवस्तुमा शाक्यवंश र पूर्वतिर राजा सहलेश र जनकको सभ्यतालाई इतिहासिक आधारहरू मात्र सकिन्छ। यद्यपि केही अपूर्ण रहेको हुन सक्छ।

तर पहाडी र हिमालीक्षेत्रको सभ्यताको उद्भवको विश्लेषण गर्दा काठमाडौँ उपत्यका र हालको कर्णाली सुदुरपश्चिमको सभ्यता खोज्न आवश्यक हुन्छ। यी क्षेत्रमा नेपालका आदिम जातीको प्रवेश भएको थियो। नेपालका इतिहासकारहरूले काठमाडौँ उपत्यकाको इतिहास वर्णन गर्दा गोपालवंशदेखि विश्लेषण गरिएको देखिन्छ। त्यसैगरी कर्णाली र सुदुर पश्चिमको इतिहास लेखिँदा खस साम्राज्यको सुरुआतदेखिको सभ्यतालाई विश्लेषण गरेका धेरै लेखहरू पाइन्छन्। के यी क्षेत्रमा त्योभन्दा अगाडि मानिसहरू बस्दैनथे ? के त्योभन्दा अगाडि त्यहाँ राज्य र शासन सत्ता थिएनन ?

हालसम्मका इतिहासकारहरूले यसलाई नजर अन्दाज गरेको पाइन्छ। यसका दुईओटा कारणहरू हुन सक्छन्। एउटा यथेष्ट प्रमाणहरू नपाइएको भनिन्छ। तर मेरो विचारमा प्रमाणहरू नखोजिएको हो। प्रमाण खोजेर भेटाए पनि प्रकाशमा नल्याइएको हुन सक्छ वा लुकाइएको हुन सक्छ। अर्को हालसम्म विकसित इतिहासकारहरूलाई आफू अनुकूलको इतिहास नभएको हुन सक्छ। जस्तै गर्दा उनीहरू त्यसलाई उजागर गर्न चाहँदैनन्। किनभने नेपालको समाज मात्र होइन इतिहासकारहरू पनि जातीय र साम्राज्यिक हिसाबले पूर्वाग्रही रहेका हुन्छन्।

रिस्ले (१८९१०), रिस्ले (१९१५), बेट्स (१९९५) का अनुसार भारतीय सभ्यता द्रविड, इण्डो आर्यन, र मङ्गोलाइड नश्ल मिलेर बनेको हो। नेपालको इतिहास विश्लेषण गर्दा यहाँको सभ्यताको मूल पनि द्रविड (खस), किराँत/मँगोल र आर्य सभ्यताको मिश्रित रूप देखिन्छ। यद्यपि भारतमा द्रविड सभ्यतालाई रैथाने सभ्यताका रूपमा लिइन्छ भने नेपाली समाजको माथि उल्लेखित सभ्यताहरू इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा बसाइँसराइबाट निर्माण भएको देखिन्छ। यहाँ पश्चिमको सिन्धुघाटी, उत्तरको तिब्बत तथा दक्षिणको हालको भारतको उत्तर प्रदेश र विहारबाट विभिन्न कालखण्डमा बसाइँ सरेर आएका मानिसबाट यहाँको सभ्यता र समाज निर्माण भएको देखिन्छ। जसमध्ये बहुसङ्ख्यक मानिसको सिन्धुघाटी सभ्यतासँग सिधा सम्बन्ध रहेको छ, जसलाई अनादिवासी भन्न सकिन्छ। जुन तथ्य नेपालको इतिहासमा लुकाइएको देखिन्छ।

सिन्धुघाटी युद्ध र आर्य अनआर्य वर्णको प्रादुर्भाव

आजभन्दा लगभग चार हजार वर्ष अगाडि इण्डोइरानियनको एउटा समूह अरियाना शहर (हालको इरान) हुँदै दक्षिणपूर्व हिन्दुकुशको कछाडबाट खैवर

भञ्ज्याङ्ग हुँदै सिन्धुघाटी उपत्यकामा आएर बस्न थाले। बासोबास गर्ने क्रममा संस्कृत भाषाको विकास गरे। सिन्धुघाटी (इन्डस) उपत्यका हालको पाकिस्तान र उत्तर भारतको सिमानामा पर्दछ। यो उपत्यका हावापानीका दृष्टिले रमणीय र क्षेत्रफलका हिसाबले विशाल छ। त्यहाँबाट आएर यहाँ सिन्धुघाटीमा बस्ने इण्डोइरानियन मानिसहरूलाई नै हालको दक्षिण एसियाली आर्य जातिको मूल मानिन्छ।

सिन्धुघाटी उपत्यकामा आर्य आउनुभन्दा धेरै पहिले अर्थात् ४५ हजार वर्ष पहिला नै अफ्रिकाबाट हिन्दमहासागरको कछाड हुँदै आएका मानिसहरूले बसोबास गरिरहेका थिए। जसलाई भारतवर्षमा द्रविड जाति भन्ने गरिन्छ। द्रविडहरू सिन्धुघाटी उपत्यकाका मूल बासी थिए भन्नेमा दुई मत छैन। इन्डोइरानियन समूह आउनुभन्दा पहिल्यै उनीहरू त्यहाँ आएर बसिसकेका थिए। त्यस बेला नै उनीहरूले सिन्धुघाटी सभ्यता विकास गरिसकेका थिए। उनीहरूको आफ्नै संस्कृति थियो। उनीहरू कला र सिपका धनी थिए। उनीहरूले नै मोहनजोडादो र हडप्पाजस्ता ठुला सहर निर्माण गरेका थिए। पछि अरियाना सहरबाट बसाइँ सरेर आएका इन्डोइरानियन आर्यहरूको यी द्रविडहरूसँग सिन्धुघाटीमा जम्काभेट भयो। त्यो एतिहासिक परिघटनाका बारेमा तीनओटा सिद्धान्त भेटिएका छन्। पहिलो अन्तरघुलन, दोस्रो आर्यन अतिक्रमण र तेस्रो षडयन्त्रका सिद्धान्त हुन्।

आर्यन अतिक्रमणको सिद्धान्त (Aryan Invasion Theory) रिस्ले (१८९१), म्याक्स वेवर (१८४६), Wheeler (1953) का अनुसार आर्यहरूले बलले नभएर षडयन्त्र गरेर द्रविडमाथि विजय हासिल गरेर उनीहरूलाई दास बनाएका थिए। आर्यहरूले द्रविडमाथि विजय हासिल गरेपछि सिन्धुघाटी सभ्यतालाई ध्वस्त बनाएका थिए। हिन्दु धर्मको ग्रन्थ ऋग्वेदले पनि यही तथ्य प्रमाणित गर्छ। यही कालको परिघटनालाई लिएर वेदको रचना

गरिएको जस्तो पनि देखिन्छ। सबैभन्दा पुरानो ग्रन्थ मानिने ऋग्वेदमा आर्य र द्रविड (अनार्य) बिच लडाइँ भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ। ऋग्वेदमा भएको आर्य र अनार्यबिचको लडाइँ र शूद्र वर्ण सम्बन्धित ऋचाहरू प्रशस्त भेटिन्छन्।

आर्य र द्रविड (अनार्य) बिचको लडाइँपछि आर्यको संस्कृति अङ्गीकार गर्ने तथा दासत्व स्वीकार गर्नेहरू त्यहीँ बसेर आर्य भए। उनीहरू अर्को सयौँ वर्ष एक आपसमा मिलेर बसे। दासत्व स्वीकार नगर्ने द्रविडहरूमाथि चरम दमन हुन थाल्यो, उनीहरूमाथि पासविक व्यवहार गरियो। यसरी त्यहाँ बस्ने अवस्था नभएकाले उनीहरू भागाभागको स्थितिमा पुगेको भन्ने प्रमाण भेटिन्छ।

नेपालमा द्रविड नश्लको प्रवेश

कवेद (सन १९६१) तथा कृष्णा (सन् २०२१) का अनुसार सिन्धुघाँटी सभ्यताको मोहनजोदाडो शिलालेखअनुसार द्रविड राजा मन्धाता इन्डोइरानियन आर्य मानिस आउनु अगाडि नै सिन्धुघाँटीमा एउटा क्षेत्रमा राज्य गरिरहेका थिए। उनका दशोटा छोराको दश जातिमा विभाजित भएर त्यस क्षेत्रमा दशोटा राज्य निर्माण गरेका थिए। ती जाति वा राज्यहरू मामल्ल, जनक, विदेह, कोलीय, लिच्छवी, शाक्य, मौर्य, मुदिराज, अहिर तथा बज्जी थिए। ती बाहिरबाट आएका इन्डोइरानियनसँग द्रविडहरू पराजित भएपछि उनीहरूमाथि दमन सुरु भयो। किनभने उनीहरूले आर्य संस्कृति स्वीकार गरेनन्।

त्यसपछि यी भाइहरू विभिन्न कालखण्डमा त्यहाँबाट बसाइँ सर्न थाले, जसले द्रविड सभ्यता उत्तर भारत र नेपालमा प्रवेश गराए। ती दश भाइमध्ये मल्लहरू भागेर कुमाउ, गडवाल, नेपालको सुदूरपश्चिममा बसे तथा एउटा समुहले हालको भारतको गोरखपुरक्षेत्रमा आफ्नो राज्य स्थापना गरे। जनकहरू हालको नेपालको पूर्व जनकपुरमा बसेर राज्य गर्न थाले। त्यस्तै शाक्यहरूले

विहार र नेपालको मध्यभागमा आएर राज्य स्थापना गरे। बज्जी र लिच्छवीहरूले हालको भारतको वैसाली भन्ने ठाँउमा पुगेर आफ्नो राज्य स्थापना गरेका थिए। तीमध्ये केही लिच्छवीहरूले पछि काठमाडौँ आएर सत्ता सञ्चालन गरेका थिए। मौर्यले भने पूरा भारतमा राज्य स्थापना गरे। ग्वालाका रूपमा आएका अहिरहरूले भागदैं नेपालको तराई हुँदै काठमाडौँ आएर गोपालवंश र महिषपालवंशको राज्य निर्माण गरे।

लेखकको अध्ययनअनुसार त्यही बेला सिन्धुघाटीबाट भागेर आएका दस्यू, कोल, कोलि, कोटी, डुम, मुण्ड, वादी आदि हालको कर्णाली र सुदूर पश्चिमक्षेत्रमा बसे भने असुर, नाग, दानव जातिका मानिसहरू नेपालको पहाडी र हिमाली क्षेत्रकासाथै तराई क्षेत्रमा बसोबास गर्न थालेका थिए, जो पछि पूर्वतिर राई, लिम्बू, काठमाडौँमा किरात, तामाङ्ग, पोखरातिर गुरुङ, बाग्लुङ र रोल्पातिर मगर आदि समुदायमा विलय भए। भिक्टर प्रधान (२०८०) का अनुसार गोपालको ठिक अगाडि नेपाल खाल्डोमा नागकै वर्चस्व वा उपस्थिति थियो र नेपालको तराई क्षेत्रमा चिडियामार, पासवान, भारशिव आदि थरका नाग जातिका मानिसको बसोबास थियो।

हालका पहाडी क्षेत्रका दलितहरूका पुर्खाहरू सुदूरपश्चिम र कर्णाली भेगमा बसोबास गरेका अनार्य वा असुरहरू थिए भन्न सकिन्छ। भिक्टर प्रधान (२०७८), दीक्षित (२०७८) का अनुसार आर्यले हिन्दुपमहाद्वीपका सबै गैर आर्यलाई असुर भन्ने गर्दथे। असुर भन्नाले गैर आर्य सबै भारतीय जाति तथा प्रजातिलाई जनाउँछ, द्रविडहरूलाई मात्र होइन। त्यसरी असुरहरू कश्मीरका खस, दरद र पिशाचहरूदेखि आजको मेघालयका नागहरूसम्म, हिमालयका यक्ष र गन्धर्वदेखि लिएर दक्षिणका राक्षस, दानव तथा कालय र कालकेयजस्ता समुद्रगामी दैत्यहरूसमेत पर्दछन्। उनीहरू खस थिए, मङ्गोल वा माथि उल्लेख भएजस्तै मूलवासी कोलिय जातिका थिए भन्ने प्रमाणिक तथ्य अबै पनि गर्भमै छ।

ब्राह्मणको प्रवेश र जातीय विभेद

अध्ययनअनुसार १३ औं शताब्दी (आजभन्दा ७०० वर्ष अगाडि) सम्म नेपालको पहाडी क्षेत्रमा जातपात र छुवाछुतको व्यवस्था थिएन। उता भारतमा भने विगत तीन हजार वर्षदेखि जातीय भेदभावको प्रचलन थियो भन्ने प्रमाण भेटिन्छ। तर विगत ७०० वर्ष यतादेखि भने नेपालमा पनि जातीय संरचना र छुवाछुत प्रथा सुरुवातको सिलसिला सुरु भयो।

बिष्ट (२०३०) का अनुसार त्यति बेला (११७३ देखि १२०६) मा भारतको उत्तरी भागमा हालको अफगानिस्थानबाट मोहम्मदगोरीको नेतृत्वमा आएको मुस्लिम सेनाले आक्रमण गर्‍यो। ती मुस्लिमहरूले विशेषगरेर ब्राह्मणहरूमाथि आक्रमण गर्‍यो। उनीहरू घोडामा चढेर तरबारले काट्थे। ब्राह्मणहरू मुस्लिमहरूको आक्रमणबाट बाँच्नका लागि नेपालको पश्चिमी भाग कुमाउ, गडवाल, सुदूरपश्चिम, कर्णाली तथा गण्डकी क्षेत्रमा प्रवेश गरे। पहाडी भेगमा घोडा दौडाउने सिप मुस्लिमहरूसँग थिएन। त्यसैले उनीहरू ती पहाडी इलाकामा आएर बस्न थाले।

भारतमा वेद, पुराण, मनुस्मृति आदि ग्रन्थ पढेका र त्यहीअनुरूपको जजमानी गर्दै आएका ती ब्राह्मणहरूले नेपालको पश्चिम भाग कुमाउ, गडवाल, सुदूरपश्चिम, कर्णाली र गण्डकी क्षेत्रमा जातपात र छुवाछुत प्रवेश गराए। त्यस बेला त्यो क्षेत्रमा खस साम्राज्य थियो। खस राजाहरू मूल रूपमा बौद्धिष्ट थिए। पछि त्यही साम्राज्य बाइसे र चौबिसे राज्यमा टुक्रिन पुग्यो। यो टुक्र्याउनमा पनि भारतबाट भागेर आएका ब्राह्मणहरूको हात रहेको हुन सक्छ।

यसरी भागेर आएका आर्य ब्राह्मणहरूले दासहरू पनि सँगै लिएर आएको हुन सक्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ। कतिपय लेखकहरूले हालको दलित समुदाय तिनै दासका सन्तान भएको हुनसक्ने बताउँछन्। त्यसैले हालका दलित समुदायको एउटा मूल त्यो पनि हुन सक्ने कुरालाई पूर्ण रूपमा अस्वीकार गर्न सकिँदैन।

तर नेपालको जातीय संरचनाले त्यस्तो देखाउँदैन। किनकि नेपालको कामी जातिको उदाहरण लिँदा यो जातिको पुर्खाले पनि धातुकै काम गर्दथे। भारत र हिन्दु धर्ममा धातु वा फलामको काम गर्ने मानिसलाई अछुत मानिँदैन। आर्य ब्राह्मणहरू सँगसँगै आएको भए यो जाति कसरी अछुत भयो।

दलित समुदाय नेपालका अनादिवासी

हालका नेपाल र भारतका पहाडी दलितमाथि उल्लेखित भागेर आउने दश भाइमध्येका कोलीय वंशका हुन् भन्ने तर्क कवेद र कृष्णाले प्रस्तुत गरेका छन्। यो जाति विगत ४००० वर्ष अगाडिदेखि हालका उत्तरखण्ड, कुमाउ, गडवाल, नेपालको सुदूर पश्चिम र कर्णाली प्रदेशका विभिन्न क्षेत्रमा बस्दै आएको मूलवासी मानिन्छ। यो जाति नै सबैभन्दा पहिला सिन्धुघाटीबाट भागेर वा बसाइँ सरेर ती क्षेत्रमा बसेका थिए। योगी नरहरिनाथ (२०१३), राजाराम सुवेदी (२०५६), सत्य मोहन जोशी (२०२८) आदि नेपाली इतिहासकार र भारतीय इतिहासकार लखेडा (२०२२) र कटौच (२०२३) का अनुसार पनि यी जातिहरू त्यस क्षेत्रका अनादिवासी (सबै भन्दापहिले बस्ने जाती) वा आदिमवासी हुन् र उनीहरूको आफ्नै भाषा थियो। उनीहरूले आफ्नै राज्य सञ्चालन गर्दथे। तिनीहरूलाई नै पछि कोल, कोलि, कोटी, डुम, मुण्ड, वादी आदि जातिका रूपमा चित्र थालियो। त्यही कोलीयवंशमध्येको एउटा समुह हालको कपिलवस्तु आएर कोलिय राज्य स्थापना गरेका थिए। गौतम बुद्धका मावली पनि कोलिय नै थिए। हाल कपिलवस्तुमा कोरी भन्ने एउटा जातिको बसोबास रहेको पाइन्छ। दलित समुदायभित्र पर्ने कोरी जाती कोलियवंशका सन्तान हुन सक्ने अनुमान लगाउन सकिन्छ।

यी माथिका प्रमाणले के देखाउँछ भने हालको दलित समुदाय नेपालको आदिमजाति भएकाले यिनीहरू र आर्यसँगै भारतबाट भागेर आएका थिएनन्।

तर यो समुदाय खस हो कि होइन भन्ने तथ्यमा पनि प्रमाणहरू खोज्न आवश्यक छ। यदि दलितका पुर्खा द्रबिड भएको र आदिमजाति हो भने त्यस बेला त्यो क्षेत्रमा बाहिरबाट आर्य भन्दा पहिल्यै आएका खसहरूले त्यहाँका द्रबिड आदिमजातिसँग मिलेर राज्य गरेको हुन सक्छन्। खसभन्दा अगाडि त्यहाँ तिनै द्रबिडहरूले राज्य सञ्चालन गर्दथे। जो आदिम द्रबिडहरू खसहरूसँग मिले उनीहरू उच्च आहोदा कार्की, अधिकारी, भण्डारीजस्ता पदमा पुगेर खसमा समाहित भए। जो मिलेन उ त्यहाँको मूलगाउँ, राजधानीबाट लखेटिएको हुन सक्छ। जस्तै- राउटे।

तर यसको अर्को पाटोमा खसहरूलाई कतिपय इतिहासकारहरू Atkinson (1986) आदिले द्रबिड नै मान्छन्। माहाभारत (८:४४:६: ७,४७) अनुसार खसहरू सप्तसिन्धुमा बस्ने मलेच्छ वा कमसल जाति हो। बिष्ट (२०३०) का अनुसार मनुस्मृतिजस्तो धार्मिक र समाजिक कानूनले खसहरूलाई शूद्र मान्दछ र पहाडका खसहरूलाई मधेशका कट्टर हिन्दुहरूले आफूबराबर कहिल्यै ठानेका थिएनन्। यदि खसहरू द्रबिड थिए भने हालका दलित खस नै हुन्। त्यसकारण लेखकको अध्ययनअनुसार हालसम्म भेटिएका प्रमाणहरूले नेपालका पहाडी दलितको मूल खस नै थियो कि भन्ने देखाउँछ। यद्यपि त्यस बेला यी क्षेत्रमा कतै पनि वर्ण व्यवस्था र छुवाछुत प्रचलनमा थिएन। यो क्षेत्रका सबैले बौद्ध धर्ममा आस्था राख्थे। खसहरूले पनि बौद्ध धर्म र आफ्नो मष्टो धर्म मान्ने भएकाले वर्ण व्यवस्था, जातपात, छुवाछुत प्रथा अस्तित्वमै थिएन। सबैले जमिन राख्न पाउँथे, राज्यसत्तामा सबैको सहभागिता थियो, मन पराएको यवायुवती विवाह

गर्नका लागि कसैलाई थुनछेक थिएन।

तर खस राज्यको समयसम्म सुदुरपश्चिम तथा कर्णाली क्षेत्रमा कुनै जात व्यवस्था थिएन। ब्राह्मणहरूले खसहरूमा पनि विभाजन ल्याउन थाले। ब्राह्मणहरूको भनाइलाई नमान्ने अथवा विरोध गर्नेहरूलाई अछुत बनाउनका निम्ति राजाहरूलाई बाध्य बनाए। अछुत करार गरिएका जातीहरूका जमिन र धनसम्पत्ति लुटिए। उनीहरूलाई विस्तारै आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक मूलधारबाट बहिष्करण गर्दै लगियो। यसरी यी क्षेत्रमा पनि जातपात र छुवाछुतले प्रवेश पायो र हालका दलित समुदायको तहको प्रार्दुभाव गरियो।

निष्कर्ष

भारतमा आजभन्दा ३२०० देखि २८०० वर्ष पहिलेदेखि नै वर्ण व्यवस्था सुरु भएको मानिए पनि नेपालमा भने यसको इतिहास प्रस्ट छैन। भारतमा हिन्दु धर्मग्रन्थहरूले त्यहाँ वैदिक सभ्यता सुरु गर्‍यो, जसको मूल उद्देश्य भनेको वर्णाश्रम व्यवस्था थियो। यसले हालको नेपालको तराईक्षेत्रमा प्रभाव पारेको थियो होला। तर हालको नेपालको पहाडी र हिमाली क्षेत्रको सभ्यता वैदिक सभ्यता थिएन। यहाँको आफ्नै द्रबिड, खस र किरात सभ्यता थियो। त्यस बेलाको समाज समानतामा आधारित थियो। अन्दाजी १३ औं शताब्दीसम्म नेपालको सबै पहाडी भागमा जातपात र छुवाछुत थिएन। १४ औं शताब्दीसम्म आइपुग्दा पनि जातका आधारमा असमानताको रेखा कोरिएको थिएन। १३ औं शताब्दीमा नेपालमा हिन्दु धर्मको प्रवेशसँगै यी क्षेत्रमा पनि जातपात र छुवाछुतले प्रवेश पाएकाले हालका दलित समुदायको तह प्रार्दुभाव गरियो।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

श्रीपाददामोदार सातवेलकर (सं.) (१९६८). *महाभारत उद्योग पर्व*. स्वाध्याय मण्डल. भारत : पारणी।
 अजमेरिय वैदिकमन्त्रालय (२०१०). *ऋग्वेद संहिता*, ऋग्यादी संवलिता. अजमेरिय : वैदिकमन्त्रालय।
 आचार्य, श्रीराम शर्मा (सन्. १९६७). *अथर्ववेद* (सरल हिन्दीअनुवाद प्रथम खण्ड). वरेली : संस्कृति संस्थान।
 उपाध्यय, गंगा प्रसाद (सन्. २००६). *ऐतरेय ब्राह्मण*. प्रयाग : हिन्दी साहित्य सम्मेलन।

समाज अन्वेषण (वर्ष-२, अङ्क-१, पूर्णाङ्क-३, २०८१ वैशाख-असोज)/९२

कम्पिटिसन, बस (सन् २०१८). *ब्राह्मण ग्रन्थ*. भारत : कम्पीटिसन बस ।
कश्यप, अर्जुनचौवे (अनु.) (सन्. १९६४). *धर्मशास्त्रका इतिहास*. लखनउ : हिन्दी समिति सूचना विभाग ।
कौशिक, अशोक (२०१०). *मनुस्मृति*. दिल्ली : जयमण्ड प्रकाशन ।
चन्दमणि, विद्यालंकार (अनु.) (सन्. १९५३). *श्रीमदवाल्मीकीय रामायण* (प्रथमखण्ड). देहेरादुन : प्रतिभा प्रकाशन ।
चन्दमणि, विद्यालंकार(अनु.) (सन्. १९५३). *श्रीमदवाल्मीकीय रामायण* (द्वितीयखण्ड). देहेरादुन : प्रतिभा प्रकाशन ।
चन्दमणि, विद्यालंकार (अनु.) (सन्. १९५३). *श्रीमदवाल्मीकीय रामायण* (तृतीयखण्ड). देहेरादुन : प्रतिभा प्रकाशन ।
चन्दमणि, विद्यालंकार (अनु.) (सन्. १९५३). *श्रीमदवाल्मीकीय रामायण* (चतुर्थखण्ड). देहेरादुन : प्रतिभा प्रकाशन ।
जोशी, सत्यमोहन (२०२८). *कर्णालीलोक सांस्कृतिक इतिहास*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
ठाकुर, अद्यादत्त (सन्.१९६७). *वेदो में भारतिय संस्कृति*. लखनउ : हिन्दी समिति सूचना विभाग ।
प्रधान, भिक्टर (सन्. २०८०). 'काठमाडौंको ढुङ्गेयुगको धरातलीय जाति नाग'. *हिमालखबर*. मंगलबार. १६ साउन ।
प्रधान, भिक्टर (२०७८). 'को हुन् असुर?'. *हिमालखबर*. सोमबार. १ कात्तिक ।
योगी, श्रीभारतीय (सन्.१९७३). *कौटिल्य अर्थशास्त्र सरल हिन्दीअनुवाद*. शब्दावलीसहित. वरेली : संस्कृति संस्थान ।
योगि नरहरिनाथ (२०१३). *इतिहास प्रकाश* (अङ्क २, भाग १). मृगस्थली गोरक्षपिठ : इतिहास प्रकाशन सङ्घ ।
विष्ट, डोरबहादुर (२०३०). *सबै जातको फुलबारी*. काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९६०). *अथर्ववेद संहिता* (भाषाभाष्य). प्रथम खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९६०). *अथर्ववेद संहिता* (भाषा भाष्य). द्वितीय खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९६१). *अथर्ववेद संहिता* (भाषाभाष्य). तृतीय खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९६१). *अथर्ववेद संहिता* (भाषाभाष्य). चतुर्थ खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९९१). *ऋग्वेद संहिता* (भाषाभाष्य), प्रथम खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९९१). *ऋग्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). द्वितीय खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्.१९९१). *ऋग्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). तृतीय खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २००९), *ऋग्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). चतुर्थ खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २००९). *ऋग्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). पाँचौं खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २०१०). *ऋग्वेद संहिता* (भाषा भाष्य). छैटौं खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २०१०). *ऋग्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). सातौं खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २००५). *यजुर्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). प्रथम खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २००५). *यजुर्वेद संहिता* (भाषाभाष्य). द्वितीय खण्ड. अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
शर्मा, जयदेव (सन्. २००८). *सामवेद संहिता* (भाषाभाष्य). अजमेर : आर्य साहित्य मण्डल ।
सातवेलकर, श्रीपाददामोदार (सं.)(सन्.१९६८). *महाभारत आरण्यकपर्व* (दुसराभाग). पारणी : स्वाध्याय मण्डल ।
सातवेलकर, श्रीपाददामोदार (सं.) (सन्.१९६८). *महाभारत आदीपर्व*. पारणी : स्वाध्याय मण्डल ।
सुवेदी, राजाराम (२०५६). *कर्णाली प्रदेशमा मध्यकालिन डोटी राज्य*. रण बहादुर बान्तवा राई ।
Atkinson, E. T. (1986) 'The Himalayan district of North Western provinces of India'.
Alahabad. Volume 3
Katauch, Y. S. (2023). *History of Uttarakhand* (Youtube interview). Rural Tales.
Krishna, K. (2021). *Ancient tribes of Utrakhanda-Kol tribes*. Bombay: Devk Academy
Risley, H. H. (1891) 'The Study of Ethnology in India'. The Journal of the Anthropological
Institute of Great Britain and Ireland. Royal Anthropological Institute of Great Britain
and Ireland. 20: 253. JSTOR 2842267.
Wheeler, M. (1953). *The Indus Civilization*. Cambridg: Cambridge University Press।